

BŘETISLAV HORYNA

I FILOSOFOVÉ MAJÍ SVŮJ CHILIASMUS

V tomto čísle časopisu *Studia philosophica* uveřejňujeme první český překlad Kantova traktátu *Konec všech věcí*. Jde o text, který sehrál v Kantově intelektuální biografii poměrně významnou úlohu a jehož překlad je důležitý tím, že umožňuje snadněji nahlédnout do sfér Kantovy pozdní filosofické tvorby.

Traktát *Konec všech věcí* publikoval Kant v červnu 1794 v *Die Berlinische Monatsschrift* (s. 495–523), ve své době značně populárním osvícensky orientovaném časopise, jenž byl založen roku 1783 Johannem Erichem Biesterem a Friedrichem Gedike, dvěma členy tajné „středeční společnosti“ (*Mittwochsgesellschaft*), jako prostředník pro výměnu názorů mezi německými intelektuály o povaze a cílech osvícenství. Třebaže byl pečlivě sledován pruskou cenzurou a tajnými službami, Kant si ho oblíbil a do úředního ukončení činnosti časopisu roku 1796 v něm publikoval celkem patnáct studií a traktátů, mj. *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* (1784), *Was heißt: Sich im Denken orientieren* (1786), *Über das Mißlingen aller philosophischen Versuche in der Theodizee* (1791), *Über das radikale Böse in der menschlichen Natur* (1792) ad.

Pojednání *Konec všech věcí* spadá do tzv. pokritického Kantova období; konec předchozího kritického období se datuje vydáním *Kritiky soudnosti* roku 1790. Již zhruba od poloviny 80. let, přibližně od vydání *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung* v prosinci 1784, se Kantův filosofický zájem začal nebývale rozšiřovat o další okruhy, které v původní koncepci transcendentálního idealismu nenalezneme. Spolu s problémy antropologie, vzdělanosti, vysokého školství, politické filosofie a zčásti rovněž filosofie dějin to byla především filosofie náboženství, která se ukazuje jako jeden z posledních velkých okruhů Kantova myšlení. Na mnoha textech z této doby je patrná snaha uzavřít otázky, které byly velkou slabinou *Kritiky čistého rozumu* a v zásadě zůstaly slabinou celé transcendentální kritické metody: otázky vztahující se k náboženství.

Z tohoto pohledu není zcela na místě mluvit o Kantově filosofii náboženství. Pro něj bylo, snad i vzhledem k jeho výchově, vztahu k matce a s ohledem na celkové prostředí, velkým osobním problémem, měl-li pochopit náboženství jako běžný předmět filosofického výzkumu. Takovému postoji se obvykle, jak je patrné i z příslušných pasáží *Kritiky čistého rozumu*, raději vyhýbal.

Tři velké kritiky však vytvořily jistý, byť zdaleka ne uzavřený a spolehlivý systém, v němž odpověď po náboženství, jeho postavení ve společnosti, vlivu na lidské sebezrozumění a morálku stejně jako po oprávněnosti nábožensky a církevně motivovaných zásahů do chodu státu (politika, školství, výchova atd.) zřetelně chyběla. Kant jiná náboženství než křesťanství neznal, prožil celý život v představě, že každé historické i současné náboženství je odnoží původního mono-teismu, jenž je v nejvyšší míře vlastní křesťanství. Neviděl důvod, proč hledat korektury vlastního přesvědčení v poznacích o jiných náboženstvích, a proto se věnoval výhradně křesťanské nauce, zato však svým osobitým způsobem: moralizujícím, místy zdvořilým, místy silně ironizujícím opisem křesťanské církevní teorie a žité křesťanské praxe.

Po drobných přípravných textech, zejména *Über das Mißlingen aller philosophischen Versuche in der Theodizee* (1791), tak vznikl hlavní Kantův nábožensko-filosofický spis *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*, který vyšel na Velikonoce roku 1793 a do jehož úvodního oddílu zařadil autor již zmíněnou studii z předchozího roku o radikálním zlu v člověku. Kant byl v této době již vcelku známou osobností evropské filosofie, zastával funkci rektora královecké univerzity, ani to ho však neochránilo před zkušeností s výraznou proměnou intelektuální a církevněnáboženské atmosféry v Prusku po smrti osvětleného panovníka Bedřicha II. v roce 1786. Šikanování, jemuž byl následně Kant vystaven, jde na vrub zvláště nového ministra spravedlnosti v kabinetu Bedřicha Viléma II. Johanna Christoha von Wöllnera, jenž se svým jmenováním roku 1788 obdržel zároveň i pověření k tomu, aby předsedal zvláštnímu „oddělení pro duchovní správu“ (*Das geistliche Departement*); vedle něj se činili mnozí udavači, např. Jacob Friedrich Woltersdorf, vlivný ortodoxní kazatel z Gdaňska, který doručil Bedřichu Vilémovi žádost, aby bylo Kantovi zakázáno psát.

Po odvolání dalšího Kantova ochránce, svobodného pána von Zedlitz dne 3. července 1788 (jemuž je dedikována *Kritika čistého rozumu*), následovalo 9. července vydání proslaveného Wöllnerova náboženského ediktu, který na dlouhou dobu určil ráz pruské státní politiky vůči církvím a náboženstvím.

Jeho hlavními principy byly tolerance vůči různým v Prusku uznaným náboženským církvím, stranám a sektám, ochrana křesťanství proti útokům osvícenců, přísný zákaz jakýchkoli odchylek od církevní doktríny obsažené ve schválených knihách, podřízení škol církvím, složení komisí pro zkoušky budoucích učitelů výlučně z duchovních osob, zavedení nového cenzurního pořádku od 19. prosince 1788 včetně stanovení pokut pro tiskaře a vydavatele nevhodných knih, schválení nového seznamu povolených učebnic při univerzitním studiu teologie, právo ministra na konečné rozhodnutí bez ohledu na výsledek hlasování v kolegiích a zavedení finančních trestů pro opozici, jejichž výše mohla vést k sociálnímu zruinování nespokojenců.

Když byl cenzurní výnos v březnu 1792 ještě zostřen a jeho platnost byla z původně pěti plánovaných let prodloužena na neurčito, dotkly se zásahy cenzorů již přímo Kanta. Nejprve mu bylo zakázáno dokončit vydávání studie o radikálním

zlu v *Berliner Monatsschrift* a následně se objevila také reakce na vydání *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*. Kant tuto knihu nevydal v Berlíně, ale v Královci, a protože již předvídal potíže, vyžádal si předběžný souhlas tamní teologické fakulty, jež mu aprobaci udělila. Červnové vydání *Konce všech věcí* bylo pro vládní kabinet asi již jen příslovečnou poslední kapkou, a tak, přestože získal mezinárodní podporu (v červenci roku 1794 byl jmenován členem Petrohradské akademie věd), obdržel k 1. říjnu téhož roku královský reskript kvůli své kritice náboženství a 12. října královské nařízení, které mu zakazovalo nadále se veřejně zabývat „náboženskými věcmi“.

Oba úřední texty podepsal Wöllner. V zákazu pojednávat o náboženství se praví: „Předem Náš milostivý pozdrav. Důstojný a učený, Nám milý věrný! Naše Urozenost přihlížela s velkou nelibostí již delší čas tomu, jak zneužíváte Vaši filosofii k zohyždění a znevážení mnohých základních a hlavních nauk Písma svatého a křesťanství. Nabádáme Vás k polepšení, neboť Vy sám musíte nahlédnout, jak nezodpovědně tímto jednáte vůči Vaší povinnosti jako učitel mládeže a proti Vašemu Vám dobře známému vlasteneckému předsevzetí. Vyžadujeme co nejdříve Vaši nejsvědomitější odpovědnost a očekáváme od Vás, chcete-li předejít Naší nejvyšší nemilosti, že se do budoucna neproviníte ničím takovým, nýbrž budete využívat svou povinnost přiměřeně Vaší vážnosti a Vašemu talentu k tomu, aby byla co nejvíce naplňována naše vlastenecká intence, zatímco v opačném případě Vás při pokračující vzdorovitosti neomylně postihnou nepřijemná opatření. Jsme Vám milostivě nakloněni.“

Současně museli všichni učitelé na teologických a filosofických fakultách v Prusku podepsat revers, jímž se zavazovali, že nebudou přednášet o Kantově filosofii náboženství. Vyvrcholila tak dlouhodobější nevěle vysokých církevních a politických kruhů vůči kritickému myšlení kantovské provenience, které, pokud učinilo svým předmětem křesťanství, zacházelo s ním analogicky dalším formám používání rozumu. Při četbě *Konce všech věcí* je nadto zřejmé, že spádem předchozích událostí patrně roztrpčený Kant rozhodně nevolil nejdiplomatičtější formulace a jeho narážka v závěru textu na Antikrista, nositele nelaskavosti, je spíše otevřeným než skrytým útokem na mocensky obrněné, násilné a nelidské církevnictví Wöllnerova typu. Ministr se v Kantových tezích musel rozhodně poznat, jak naznačuje prudká úřednická reakce.

Pod vlivem hrozeb (Kant se nemusel prvotně obávat, že by nemohl publikovat, protože měl otevřené možnosti mj. v Rusku, jako spíše cenzurním ediktem umožněných masivních finančních postihů, které by ho mohly v jeho tehdy již pokročilém věku zničit) opustil Kant téma náboženství a následujícího roku zveřejnil traktát *K věčnému míru*, jenž byl, jako jediný ze všech ostatních textů, ihned po vydání vyprodán a Kanta aspoň dočasně proslavil. Částečné vědecké satisfakce se tak dočkal. Na královský zákaz psát o náboženských věcech ale odpověděl dopisem, který sice se snahou zachovat si důstojnost odmítá obsahové výtky, avšak přesto končí slovy: „Abych předešel i tomu nejmenšímu podezření, považuji za nejjistější věc a slavnostně zde prohlašuji jako Vašemu královskému majestátu nejvěrnější poddaný, že se nadále zcela zdržím všech veřejných prohlášení dotý-

kajících se náboženství, ať již přirozeného nebo zjeveného, a to jak při přednáškách, tak v písemných dílech.“

Zpětně je těžké odhadovat, s čím Kant při své reakci počítal, zda skutečně sázel na brzkou smrt Bedřicha Viléma II. a nástup osvícenějšího panovníka. Za jisté lze mít snad jen to, že nesl velmi těžce zákaz přednášení a až do konce svého pedagogického působení vyučoval již pouze matematiku a logiku, aniž by se kdy vrátil ke svým nejoblíbenějším předmětům. Možnost, aby uvedl celou situaci na pravou míru, se mu naskytla poté, co král 10. listopadu 1797 skutečně zemřel a vystřídal ho Bedřich Vilém III., který v březnu 1798 odvolal ministra Wöllnera. Na podzim téhož roku vydal Kant svůj snad nejironičtější spis, plný sarkasmů i jisté vnitřní rezignace na vznešenost vzdělanosti a zejména filosofie jako léčitelky duše, *Spor fakult*. Do předmluvy k němu zařadil královský Wöllnerův zákaz i svou odpověď na něj a doplnil obojí komentářem, který jisté souvislosti Kantových tehdejších úvah osvětluje. Výrazným motivem jeho jednání byla patrně skutečně obava z nařčení z vlastizrady, které by pro něj mělo drastické následky.

Pokud jde o samotný vztah ke křesťanství, říká Kant ve zpětném ohlednutí pozoruhodnou a snad i trvale platnou věc: to, že ve svých studiích o náboženství křesťanství nevychvaloval, ještě neznamená, že je haněl. Pohana není automatickým zástupcem nepřítomné chvály. Kant se vyjadřoval pozitivně o přirozeném náboženství, v kterém byl schopen najít jistá potvrzení rozumové nauky o náboženství. Kde nacházel teoretické nedostatky čisté rozumové víry, což se vztahovalo k nauce o zjeveném náboženství (církvním křesťanství), tam nebyl schopen potvrdit, že křesťanská věrouka je všeobecně platná, jednotná a nutná. Na jednom vybraném příkladu křesťanského chiliasmu to dokládá rovněž traktát *Konec všech věcí*.

Nestalo se vlastně nic mimořádného. Kantovi bylo pouze církevní mocí odepřeno to, co žádal od všech lidí pro všechny lidi: právo a povinnost svobodně užívat vlastní rozum. Jakoby každá zmínka o křesťanství náležela jen do kompetence církve, jakoby filosof nemohl mít svůj vlastní chiliasmus. Dodnes se toho příliš nezměnilo, snad jen oslabená církevní moc nemůže rozhodovat pomocí ediktů a zákazů. Pokud se znovu stane silnějším politickým faktorem, například kvůli ochraně „našich kulturních hodnot“ v boji s islámem, vrátí se i zákony o vlastenectví a edikty o znevažování církve.